

*Н.Л. Іваницька, І.А. Андрікевич***РЕЛЯТИВНІ ДІЄСЛОВА ЯК СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ
КЛАС ДІЄСЛІВНОЇ ЛЕКСИКИ**

Наукові праці багатьох сучасних лінгвістів мають вагому теоретичну і практичну цінність у плані дослідження дієслівної лексики. Останнім часом все більше дослідників залучаються до поглибленого вивчення формально-граматичних, семантичних та функціональних особливостей дієслова (праці Й.Ф. Андерша, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, А.П. Грищенка, Н.В. Гуйванюк, А.П. Загнітка, Н.Л. Іваницької, С. Я. Єрмоленко, О.С. Мельничука, В.М. Русанівського).

Надзвичайно складна категорійна система дієслова привертає увагу вчених і спонукає у своїх дослідженнях вичленовувати клас лексики під назвою «релятивні» дієслова (А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, В. Шмілауер); «відносності», «несамостійності» (В.В. Виноградов, Л.В. Щерба); «синсемантичні» (О.В. Гулига, Н.Я. Дзюбишина, А. Марті); дієслова відкритої семантики» (Р.М. Гайсіна, Г.О. Золотова); «семантично ненасичені» (У. Юнг); «несамодостатні» (М.П. Володченков, Р. Мразек, Я. Оравець); «дієслова неповної предикації» (В.Г. Гак).

Дієслова релятивної семантики характеризується специфічними сполучувальними, лексико-семантичними та функціональними ознаками, тому й становлять особливий розряд дієслівної лексики. Левова частка мовознавчих праць з морфології та синтаксису присвячені дослідженням дієслова, але проблема визначення лінгвістичного статусу релятивних дієслів, аналіз їхньої семантичної структури, семантико-синтаксичного та формально-граматичного функціонування, як і питання пов'язані із самою природою таких дієслів, є важливим у сучасній лінгвістиці.

В україністиці та зарубіжній лінгвістиці все більшого розмаху набуває порівняльно-типологічне (контрастивне) вивчення мов та мовних явищ. Тому проблеми порівняльного мовознавства, які цікавлять у наш час багатьох лінгвістів, не могли і нас залишити байдужими. Найбільше нас зацікавили дієслова релятивної семантики. Слід зазначити, що перехідні дієслова переважають за кількістю у системі як української, так і англійської мов, тому вони й стали об'єктом цього дослідження. А з огляду на те, що дієслова релятивної семантики є ще мало вивченими, наше дослідження цього структурно-семантичного класу дієслівної лексики вважаємо **актуальним**.

У процесі дослідження синтагматики слів і словоформ та парадигматики їхніх семантичних гнізд й було розв'язано проблему розмежування дієслів за їхніми абсолютивно-релятивними властивостями в сучасній мовознавчій науці. «Учені пов'язують розв'язання цього питання з виявленням сполучувальних можливостей дієслів у синтагматичному ряді словоформ, що найповніше виявляються в транспонованих у речення словосполученнях» [Савчук, 2003: 52].

Мета нашого дослідження: з'ясувати головні ознаки релятивних дієслів, за якими їх виділяють в окремий клас дієслівної лексики української та англійської мов.

В україністиці першу спробу розмежувати абсолютивні та релятивні дієслівні лексеми зробила Н.Я. Дзюбишина у статті «Роль автосемантичних і синсемантичних дієслів у реченні», в якій вона поділила дієслова на автосемантичні і синсемантичні за їх основною ознакою «семантичною повнотою / неповнотою» [Дзюбишина, 1979: 8].

У властивому дієслову потенціалі змістової сполучуваності і закономірностях реалізації цього потенціалу учені вбачають основу структурної організації речення (Й.Ф. Андерш, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, Н.Л. Іваницька, В.М. Русанівський). А.П. Загнітко схиляється до думки, що формально-граматична і семантико-синтаксична, як і власне синтаксична організація речення дієслівної будови, залежить від абсолютивних та релятивних властивостей дієслівної лексики [Загнітко, 2001: 270]. Орієнтуючись на формально-синтаксичний рівень речення, Н.Л. Іваницька пов'язує появу обов'язкових поширювачів при дієсловах із неспроможністю таких дієслів власним фонемним складом виражати закінчений зміст [Іваницька, 1986: 32-34]. Досліджуючи абсолютивні дієслова української мови, Н.Л. Іваницька визначає їх за відсутністю обов'язкового прислівного зв'язку при них, на протизагнітково релятивним, які вимагають обов'язкових поширювачів прислівної залежності [Іваницька: 2000:5].

Поєднання релятивного дієслова з обов'язковим поширювачем становить семантичну єдність елементів, здатних лише в сукупності виражати завершене значення, наприклад, укр.: *берегти здоров'я – берегти (що?), впливати на почуття – впливати (на що?), довіряти чоловікові – довіряти*

(кому?), володіти мовою – володіти (чим?), досягти вершини – досягти (чого?), назбирати грибів – назбирати (чого?), вийти з лісу – вийти (звідки?), забрести в гущавину – забрести (куди?), опинитися поблизу – опинитися (де?), прогостювати тиждень – прогостювати (скільки?), дозволити встати – дозволити (що?).
англ.: to analyse an article – to analyse (what?), to boil some water – to boil (what?), to break window – to break (what?), to bring a letter – to bring (what?), to collect stamps – to collect (what?), to draw a picture – to draw (what?), to feel a pain – to feel (what?), to go with friend – to go (with whom?), to like cakes – to like (what?), to read a book – to read (what?), to stop a car – stop (what?), to win a fight – to win (what?) тощо.

У наборі залежних слів неодмінно повинні бути присутніми обов'язкові поширювачі, без яких уживання релятивного дієслова «неможливе чи пов'язане з використанням його в іншому значенні» [Прокопович, 1982: 151]. Передбачені формулою семантичної сполучуваності дієслова поширювачі, що інформативно збагачують зміст речення, але не беруть при цьому участі в моделюванні його структури, називають факультативним» [Іваницька, 1986: 103]. Вони, хоча і відіграють певну роль у заповненні семантичного вакууму дієслова, уточнюючи його зміст, вказуючи на якісь типові зв'язки, явища, охоплені сферою дії, проте не беруть участі у вираженні значення дієслова.

Критерієм розмежування обов'язкових і факультативних поширювачів є елімінація (трансформація до нуля, опущення) залежного, компонента [Іваницька, 1986: 21]. Якщо процедура елімінування прислівного поширювача призводить до семантично-структурної неповноти дієслова, то такий поширювач є обов'язковим, а дієслово, яке через свою семантико-граматичну недостатність потребує обов'язкових поширювачів для структурно-значеннєвої завершеності конструкції, можна кваліфікувати як релятивне.

У традиційній синтаксичній теорії учені пов'язували зазначену властивість із поняттям «сильний тип зв'язку» (О.М. Пешковськнй, Є.В. Кротевич. Ю.Д. Апресян, Р. Мразек. І.П. Распопов, Л.Д. Чеснокова, Н.Ю. Шведова, М.М. Прокопович, В.М. Русанівський. О.С. Мельничук). А вихідним критерієм виокремлення класу дієслів релятивної семантики є сполучуваність, визначена характером лексико-семантичного значення та умовами функціонування дієслівної лексеми [Іваницька, 1986: 37].

Слід зазначити, що в обох мовах, які ми розглядаємо у нашій статті є чимало релятивних дієслів, які за певних умов можуть уживатися абсолютивно. Їхня семантика є *відносно релятивною*, оскільки в одних випадках такі дієслова реалізують свій зміст самотійно, без обов'язкових поширювачів, а в інших – вимагають обов'язкового поширення їх залежними словами (*вишивати, писати, читати, співати, любити; close, shamble, shake, teach, wait*) [Іваницька, 1986: 37]. Дієслова відносно релятивної семантики структурують периферію релятивних дієслів. При абсолютивації такі дієслова, як правило, набувають узагальненого значення: *Слухай тисячу разів, а говори один раз* (Нар. творчість), *Випросити – не вкрасти* (Нар.творчість), *Завмерти, слухати, не дихать, зненацька думку перервать* (Л. Костенко), *Дружити – значить бути старанним учнем у школі вимогливості* (В. Сухомлинський), *Писати густіше, оцадніше, суворіше, з відбором – це ж і є той випадок, коли менше означає більше* (О. Гончар), *Мистецтво тому й мистецтво, що воно творить, що весь час живе, як у перші дні творіння, а не просто помножує кількісно те, що вже було* (О. Гончар). *The lid of this box doesn't close properly. He was shaking with cold. The old man shambled up to me. He teaches for living. We waited to see what would happen.*

Отже, основною ознакою релятивних дієслів є обов'язковість прислівного вживання поширювачів; неможливість реалізувати семантику власним фонемним складом; здатність утворювати разом із залежним словом семантичну єдність. Ці властиві перехідним дієсловам особливості і дозволяють науковцям виділити релятивні дієслова в окремий клас дієслівної лексики. Вони увійшли в граматику як такі мовні одиниці, семантико-синтаксична особливість яких реалізується лише за рахунок необхідних залежних слів.

ЛІТЕРАТУРА

- Андерш Й.Ф. До питання про семантичну структуру речення // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38-42.
Дзюбишина Н.Я. Роль авто семантичних і синсемантичних дієслів у реченні // Організація тексту (граматика і стилістика). – К., 1979. – С. 5-13.
Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. – Донецьк, – 2001. – 662 с.
Іваницька Н.Б. Функціонально-семантичні параметри абсолютивних дієслів української мови. Автореферат днс. ... канл. філол. наук. – К., 2000. – 20 с.
Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові. – К., 1986. – 168 с.
Прокопович Н.Н. Глагол в предложении. – М., 1982. – 286 с.
Савчук Т. Релятивні дієслова // Українська мова. – 2003. – № 1(6). – С. 54.
Словник української мови: В 11 т. –Т. I-II. – К., 1970-1980.

